

*Б. Момынова¹ , У. Әнесова²

^{*1}Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институтының
бас ғылыми қызметкері филология ғылымдарының докторы, профессор
Грамматика бөлімінің меңгерушісі, Алматы, Қазақстан
²әл-Фараби атындағы ҚазҰУ оқытушысы, PhD докторы, Алматы, Қазақстан
*e-mail: momynova_b@mail.ru

ТІРНЕК-КӨРНЕК ӨНЕР ДИХОТОМИЯСЫН ЗЕРДЕЛЕГЕН ҒАЛЫМ

Аннотация: Мақалада этнолингвистиканың даму кезеңдерінің бірі, сондай-ақ осы кезеңде жазылған ғылыми еңбектер қарастырылады. Атап айтқанда, профессор Е.Жанпейісовтің қазақ этнолингвистикасын зерттеудегі ролі мен үлесі туралы сөз болып отыр. Мақалада ғалымның ғылыми еңбектері, соның ішінде «Қазақ ескіліктері» атты соңғы монографиясы талданады. Кейбір лексикалық бірліктер егжей-тегжейлі сипатталады.

Тірек сөздер: этнолингвистика, этнос, материалдық лексика, белгі, мәдениет феномені, идиоэтникалық семантика, символ, семиотика, концептуалдану.

*Б. Момынова¹, У. Әнесова²

^{*1}главный научный сотрудник, зав. отделом грамматики
Института языкознания имени Ахмета Байтұрсынұлы
доктор филологических наук, профессор, Алматы, Казахстан
²преподаватель КазНУ им.аль-Фараби, докторант PhD
Алматы, Казахстан
*e-mail: momynova_b@mail.ru

УЧЕНЫЙ, ИЗУЧАВШИЙ ДИХОТОМИЮ ЖИВОГО ИСКУССТВА

Аннотация. В статье рассматривается один из периодов развития этнолингвистики, а также научные труды, написанные в этот период. В частности, речь идет о роли и вкладе профессора Э. Жанпейісова в изучение казахской этнолингвистики. В статье анализируются научные труды ученого, в том числе его последняя монография «Қазақ ескіліктері». Подробно описаны некоторые лексические единицы.

Ключевые слова: этнолингвистика, этнос, материальная лексика, знак, феномен культуры, идиоэтническая семантика, символ, семиотика, концептуализация.

*B. Momynova¹, U. Anesova²

^{*1}Chief researcher of the Institute of Linguistics named after Akhmet Baitursynuly,
Doctor of philological sciences, professor
Head of the Grammar Department, Almaty, Kazakhstan
²Lecturer of Al-Farabi Kazakh National University, PhD student, Almaty, Kazakhstan
*e-mail: momynova_b@mail.ru

THE SCIENTIST WHO STUDIED THE DICHOTOMY OF LIVING ART

Abstract: The article examines one of the periods of the development of ethnolinguistics,

as well as scientific works written during this period. In particular, the article considers the role and contribution of Professor E. Zhanpeisov in the study of Kazakh ethnolinguistics. The article analyzes the scientist's works, including his last monograph «Қазақ ескіліктері». Some lexical units are described in detail.

Key words: ethnolinguistics, ethnos, material vocabulary, sign, cultural phenomenon, idioethnic semantics, semiotics, conceptualization.

Сөз басында бірден айта кету керек, қазақ этнолингвистикасының қалыптасуына, дамуына тоқталуды мақсат етіп, оны мақала жүгіне айналдыру көзделген жоқ. Этнолингвистика нысаны материалдық лексиканы зерттеу жеке бір ұлттың, тұтасымен алғанда адамзат қауымының даму үрдісіне; көрші жатқан елдердің бір-біріне, тіпті тым алыс елдердің белгілі бір ұлт пен халықтың, этностың тұрмыс-тіршілігіне жанасатын тұстарын; сол арқылы тіліне тигізген әсерін анықтауға мүмкіндік береді. Сол мүмкіндікті тудырған ғалым Ербол Жанпейісов еді. Филология ғылымдарының докторы Ербол Жанпейісов білімінің тереңдігімен есімізде қалды. Ғалымның М.Әуезовтің «Абай жолы» романындағы этнолингвистикалық бірліктерді жинақтап, жүйелеп, мағыналық және құрылымдық талдау жасаған еңбегінің өзі ірі дүние еді. Ал өмірінің соңында жазған «Қазақ ескіліктері» [1] этнолингвистикалық монографиясы да күрделілігімен, болжамдарының тереңдігімен, материал молдығымен, тек тарихи-салыстырмалы емес, тарихи-салғастырмалы тәсілді кең қолдануымен, ғылыми аппаратының жан-жақтылығымен айрықшаланады. Бұл еңбек – бұрын-соңды жазылған этнолингвистикалық еңбектерді тереңдеткен, алдыңғы еңбектерден көп ілгерілеген зерттеу. Өйткені әр халық өзіне тән образдар, ұғымдар мен символдарды жинақтап, мәдениеттің ұлттық формасын жасайды. Ұлттық түрді құрауға материалдық лексика элементтері қатысады. Былай қарағанда заттық лексика элементтері – жансыз, бірақ ғасырлар мен ғасырлардың мәдени диалогына қатысушылар үшін көп мәлімет жеткізетіндігімен қуатты. Кез келген мәдениетте салт-дәстүр, әдет-ғұрып, амандасу мен қоштасу, тұрмыстық заттар мен бұйымдар (үй, үй жиһазы, киім, дәм-тұз), адамның сыртқы бейнесі, оның мінез-құлқы – бәрі де мәдени-танымдық функция атқарады. Шындығында, тұтасымен алғанда мәдениеттің көптеген құбылыстары қосқырлы: а) олар өздерінің негізгі утилитарлық функциясын атқарады, б) белгінің орнына жүреді. Осы екі қызметті қатар алып жүретін материалдық лексика мәдениетті құрайтын ірі құрамдас бөлік және лексикалық тақырыптық топ құрайтын сөздер. Сондықтан материалдық лексика кез келген ұлттың дамуын, эволюциясын көрсететін тілдік айғақтар ретінде халық тарихымен сабақтастықта зерттеледі. Айталық, киім-кешек атаулары – тарихи-этнографиялық қайнар көз әрі тілдегі сандаған бірліктердің қалыптасуына негіз бірліктер, ұлт мәдениетінің үлкен бір бөлімі. Е. Жанпейісовтің айтуынша: «Мәдениеттің нақты этникалық табиғатын оның осы біртұтас семиотикалық жүйе болып табылатын архаикалық қалпын зерттеу арқылы ғана тереңірек танып білуге болады. Мәдениетті жеке заттар, құбылыстар, оқиғалар түріндегі таңбалар жиынтығы ретінде алып қарастыру керек». Расында да, мәдениет – ең алдымен күрделі семиотикалық жүйе, оның қызметі – сана қалыптастыру, негізгі ерекшелігі – жинақтау, сақтау. Шындығында, ғалым Е.Жанпейісовтің монографиясында жеке заттар, құбылыстар мен оқиғалар түріндегі таңбалар атау, символ, қимыл-қозғалыс актілері ретінде семантикаланады. Мәдени заттардың кейбірі символданады. Қоршаған ортаны, тіпті дүниедегі барлық нәрсені символдар арқылы кескіндеуге болады. Символдар – таным мен қарым-қатынас үдерісінде басты да, көмекші де мағынасы бар таңба түрі. Символдардың адамзат қоғамындағы, адам өміріндегі рөлі зор, бірақ символды басты және дүниені танудың жеке-дара жалғыз формасы деп қарауға болмайды. Адамдарға әрқелкі әсер ететін, сондықтан да белгілі бір сезімдермен, жағдайлармен, қатынастармен байланыста болатын әртүрлі заттар мен олар-

дың ерекшеліктері де символ ретінде қолданыла береді. Символдың коммуникативтік, атауыштық, сипаттамалық, жалпылауыштық, абстрактілі қызметтері бар. Соған қоса, символ таңбаға қарағанда, танымдық қызметімен, мазмұнымен ерекшеленеді. Мәселен, таңба көбінесе шартты немесе бірқырлы болуы мүмкін, ал символ концептуалдану үдерісінің нәтижесі және кез келген тілдік бірлік тәрізді кумулятивтік қызметі арқылы халықтың эстетикалық таным-түсініктерін, шаруашылық кәсібін, мінез-құлық, ырым-нанымы, салт-дәстүрін танытады. Ал «символдың тілдегі көрінісі мен адам өміріндегі ролі және қызметі, мәдениетке, этностың дүниетанымы мен өмір сүру принциптеріне тигізетін ықпалы нақты тілдік материалдар, тілдік фактілермен дәйектелегіндіктен, символдар мәдениеттің көрсеткішіне жатады». Ал сөз символ болу үшін белгілі бір мәтінде, көбінесе мәдени мәтінде қолдану керек. Е. Жанпейісов өз еңбегінде осындай бірліктерді жинақтап, ала білген. Ал мәдениет феноменінің ғылымда жалпы көпаспектілі және өте көптармақты проблемаға жатуы осындай себептерден келіп шығады. Осыған байланысты оны зерттеудің түрлі жолдары қалыптасқан. Осыны терең түсінген Е.Жанпейісовтің монографиясы жаңа бағыттағы өзгеше ізденістің жемісі деуге болады. Ғалым алдымен *тірнек* өнерді жеке бөліп алып, оған киім-кешек үлгілерін, үй мүліктерін, баспана түрлерін, төрт-түліктен өндіретін бұйымдарды, азық-түлік өнімдерін, яғни заттық мәдениетті жат-қызады (ғылымда культурологтар, этнографтар қарастырады); әдет-ғұрыптық ишара көріністері мен символдық түрлі рәсімдік актілер жиынтығы рухани мәдениетті, яғни *көрнек* өнерді құрайды деп бөледі. Ал бұлардың тілдік көріністері этнолингвистиканың зерттеу объектісіне жататыны шындық және олар *заттық мәдениет лексикасын* құрайды. Бірақ ғалымның айтуынша: «аталмыш заттық-рухани мәдениет, яғни *тірнек-көрнек өнер дихотомиясы* көбінесе берірек дәуірге қаратылып айтылады. Берірек дәуірге қаратылып айтылатыны архаикалық мәдениет бұлай мүшеленбейді. Мүшеленбейтіні ол – біртұтас семиотикалық жүйе». Міне, зерттеуші осы семиотикалық жүйені барынша «аралап көрген». Заттық мәдениет лексикасының идиоэтникалық ерекшеліктерін айқындауды бүгінге жеткен ескілікті *лына* – *киім* түрлерінің «әр тарап тілдік көріністерін, олардың атаулар жүйесін қарастырудан бастап көрейік» деген ғалым зерттеуді *бас киім атауларынан* бастайды. Бас киімге байланысты атауларды фольклор, жыраулар поэзиясы, көп жанрлы жазба әдебиет үлгілерімен қатар басқа да дереккөздерден түгендеген. Ең бастысы қазақ бас киімінің элементтерінің, сегменттерінің өзге ұлт өкілдерінің киімдеріндегі сегменттермен байланысын ашып бере алған. Сөйтіп барып киім атауларының идиоэтникалық семантикасын ашуда бұрыннан бар жолға түспей, одан түбегейлі бас та тартпай, жаңа тәсілдерді пайдаланған. Мысалы, *сәукеле* сөзінің ұлттық танымдық семантикасына бару үшін ғалым айтарлықтай көп сөздердің тарихи-фонетикалық өзгерістерін көрсетеді, семантикалық дамуына тоқталады, сөздердің арасындағы мағынадан, тұлғасынан тарихи сабақтас-тықты іздейді, сөйтіп барып этимологиялық, идиоэтникалық семантикалық болжам арқылы бір тоқтамға келіп, тілдік фактімен тиянақталған дәлелін айтады. Сәукеленің идиоэтникалық семантикасын ашу үшін мына сөздердің даму эволюциясын көрсетіп, сәукеленің таңбалық сипатын ашуда пайдаланады: *жалбағай, далбағай, телпегей, бүркей, жабасалма, қайырма, жапетер, қарқара, бергек, малақай, далбай, жалбай, желпей, төбетей, төбөбөрік, желбегей, қама, жаулық, жұмыршақ, кәләпұши, күләпара, башлық, желек, тымақ, мильық, тақия, қалпақ, тәж, телтек, пәрәнжі, паранжы, шалма, қатырма, құлақшы, салы, сал, шәлі, сәлде, сұлама, жепен, зере, күндік, кепе, кепеш, кеп, шарқат, баутақ, кимешек, шаршы, желек, шылауыш, тебегей, бөкебай, бөрік, топы, топпа, дулыға, жыға, қырғу, бүркеншік, келе, күлә, сәукеле*. Дыбыстық варианттарымен қоса алғанда «алпыстан асатын мол тілдік материалды» пайдаланып, *сәукеле* сөзін талдайды. Аталған сөздер – бас киімге ғана қатысты сараланғандары. Ғылыми еңбектерде соңғы кездерде осындай жиынтық мәліметтерді, ғылымдар

тоғысынан жиналған материалдарды пайдаланып зерттеу жүргізу өрістеп келеді. Ғылымдағы осы қозғалыстың тиімді жақтары мол. Осы бағытты ұстана жазылған ғалым монографиясы жөні бөлек еңбек болып шыққан. Неге жөні бөлек еңбек? Айталық, ғалым бас киімді тек киім ретінде ғана емес, «бас киім түрлері дененің тек сырт жамылғысы ғана емес, сонымен қоса оның, яғни дененің жалғасы, тұлғаның өзіндік «экстериоризациясы» деп таниды. Шынында да, «киім үлгілерінің жалпы қай-қайсысының да адам денесінің белгілі бір бөлігін жауып тұруы – оның таза сырт жамылғы ретіндегі қызметі ғана. Ал оны (киімді) дененің жалғасы, тұлғаның өзіндік экстериоризациясы деп білу психологияда белгілі бір процесс нәтижесінде адамның ішкі психикалық өмірінің ерекше бір таңбалық құралы, нақты бір киім кию, шаш қою сияқты түрде вербалдануы» деп түсіндіреді. Семантикалық қосполнотілікпен байланысты қарастыра келіп, жеке адамның, тұлғаның *экстериоризациясы* дегеніміз индивидтің ішкі психикалық дүниесінің белгілі бір шаш қою, киім киісі түрінде таңбалануы, көріністенуі деп біледі. Яғни бас киім тек киім емес, мағынасы әлдеқайда терең, материалдық семиотикасы аса жоғары, *таңбалық қасиеті* басым материалдық құндылыққа жатқызылады. Еңбекте талданған тілдік бірліктердің бәрінің де таңбалық қасиеті қарастырылған, нәтижесінде аталған еңбек түрлі ғылымдар тоғысынан, синтезінен туындаған ерекше еңбек болып шыққан. Мысалы, *сәукеле* туралы мәліметтермен танысу барысында 100 жылқының, тіпті 500 жылқының құнына бағаланған сәукелелер болғанын, олардың музейлерде сақталғанын келтірген ғалым сәукеленің бөліктерін танытағын *құндыз, шұға, ақ киіз, сусар, бұлғын, алтын, күміс, маржан, ақық, мәрмәр, сауһар тізбектері, шоқ үкі, оқаланған лента, таналар* т.б. тілдік бірліктерді тек атап қоюмен шектелмеген. Келтірілген әрбір сөздің семантикалық, ділдік, танымдық дамуын өзге киімдерде кездесу себептерімен байланыстыра отырып, кешенді талдау жүргізіп, материалды жүйелей келе, тұжырым жасайды: сәукеле көшпелілер үшін ғажайып өнер туындысы болған, өнер туындысы екені тілдегі қолданыстардан көрінеді, мысалы: «Сәукеле *алтын шашақ березелі*, Күмістен *күмбез қаққан керегелі*. Өзінің *ауырлығы сегіз батпан*, Төбесі *төрт қапсырма кебежелі* (Н.Ахметбеков); Төсек алдында жаңа түскен жас келіншек. Сәукелесі басында, қайын сіңлісі қасында. Ұзындығы *кез сәукеле, етегінен төгілген маржандар, алтын, күміс жарқыраған теңгелер, қатар-қатар ою салып тізген меруерттер қызылды-жасылды болып*, алыстан қараған кісінің көзіне шағылысып, таңырқарлық [болып] тамаша көрінеді (А.Асылбеков. Әдебиет кеші // «Қазақ» газеті); Жарас-ау мына сәнді көрмейсің бе? *Сыбаа сәукелеге бермейсің бе?* (М.Әуезов); Қолымда сақинам бар бармақ-бармақ, *Сәукеле басқа түссе ауыр салмақ* (фольклор); *Қапталы сәукеле тас құлын жайлау* (Ә.Найманбаев); Әшекейлі *тоғыз қатар сәукеле* (Х.Арғынаев). Мысалдарды оқып отырып, *кебежелінің, тоғыз қатардың, сегіз батпан ауырлықтың, керегелі күмбездің* сәукелеге не қатысы бар деген ой келеді. Ғалым бұлардың бәрінің де байланысы барын деректерді сөйлету арқылы бұлжытпай дәлелдей алған: «Жоғарыда Н.Ахметбековтен келтірілген *Сәукеле алтын шашақ березелі* деген өлең жолындағы *березелі* – туынды сын есім, түбірі *березе* < п. *زوريف / زوريب* (транскрипцияласақ, *пируза ~ фируза* болып шығады – Е.Ж.) бирюза (камень) [БСЛ I: 325]. Парсы тілінде «асыл тас» мағынасын білдіретін бұл *пируза//фируза* есімі қазақ тілінде *березе* болып қалыптасқан. Ол сондай-ақ *перезе, перуза* түрінде де айтылады (Р.Н.Шойбековтен). Тіліміздегі Перуза, Фариза, Мариза антропонимдері осы *пируза // фируза* парсизмінің негізінде жасалған» деп, сәукеленің семантикасын ашу барысында қаншама тілдік бірліктердің этимологиясына қозғау салған. Алдында айтылған экстериоризациясының мәнін былай ашады: «Еңбектерде ескілікті заттық мәдениет бұйымдарының әдетте әрі жай бір нәрсе, әрі таңба, символ ретінде тұтынылатыны жиі айтылады. Қай халықта да тек бір ғана тұрақты жоғары семиотикалы статусқа ие нәрселер де болады, ... оларға масқалар, амулеттер, әшекейлер жатады және бұлардың заттан гөрі таңбалық

қасиеті жоғары», яғни таңбалық, семиотикалық қасиеттеріне тоқталып, осы бағытта ізденген.

Еңбекте бірнеше атаулар талданады. Соның бірі – *жүзік*. *Жүзік* сөзінің түрік тілдеріндегі жазба ескерткіштерінде, өзге де түрлі дереккөздерінде кездесетін фонетикалық варианттарының ең толық тізбесін Л.С.Левитскаяның этимологиялық зерттеулерінен табуға болатыны айтылған. Е.Жанпейісов *жүзік* сөзі жоғарыда келтірілген түрлі лексикографиялық еңбектерде көбіне-көп сәндік бұйым, әшекей заттар атауы ретінде сипатталғанын, бірақ сәндік сипаты уақыт өте келе кейін пайда болғанын, рухани мәдениеттегі әуелгі бастау ұғымы бұдан басқарақ деп ойлайтынын дәлелдеген. *Жүзік* палеолитте сүйектен, неолитте тастан, қола дәуірінде металдан жасалған. Асыл тастардан көз қондырылғанын – *жүзік*, тасы жоқ тек алтын, күмістің өзінен ғана көз шығарылғанын – *сақина*, көзі жоқ шығыр түріндегісін – *балдақ* деп атайтынын, ал сырғаның да *шығыршық сырға* дөңгелек сырға болатынын келтіруі – таныс мәліметтерді сөйлетуі. Бірақ шумерлік деректерден тапқан: «Женитьба у шумеров считалась делом весьма обременительным. Они определили свое отношение к браку следующим образом: *Кто не содержал жену или ребенка, тот не носил кольца в ноздрях, мужьям в шумере, как видно, приходилось порой несладко*» (Семюэл Н.Крамер) сынды пікірлерді тауып алуы, сүйсінтеді. Ғалымның бұл деректі жай келтірмегені мына сөзінен байқалады: «Біздің жобалауымызша: шығыршық түріндегі *жүзік* сияқты шығыршық түріндегі сырға да солай шу бастан таңба (символ) ретінде қолданылған. Өйткені «кольцо»-ның заттылығынан гөрі таңбалылығы басым сияқты көрінеді». Қазақ өмірінен алынған мынадай дерек ғалымның пікірін тереңдете түседі: «Тоқбаланың өз әкесі Теңізбай, ұлы атасы Бектемір екеуі де айран ішерлігі мол дөңгелек дәулетті адамдар болыпты. Сүйікті немересін жат елге ұзатарда жасауын толық қылып, мінген атының *алдыңғы екі аяғына күміс білезік* салғызыпты. Немересінің *мұрын кеңсірігіне қысатын салтынышақ алтын сырғасымен* қоса ұзатылыпты. Ертеде қазақтың кейбір руларында осындай салт ұстанған. Өзбекстанның Сұрхан Дария (Термез) облысында мұндай салт әлі күнге бар. Түрікмендер мен өзбектер ондай сырғаны «Арабек» деп атайды. Ал қазақтар алтыннан соғылғанына байланысты *зер* сөзінен туындатып *Зере* деп атаған тәрізді. Тоқбала ұзатылып барған тобықты елінде *мұрынға сырға тағу* салты бұрыннан болмаған ба, немесе ұмытыла бастаған кезі ме, әйтеуір бөтен жасау-жабдықпен түскен жас келінді мұрын сырғасына қарап *Зере* атандырыпты. Шежіреші Рахымбековтің түсіндіруі осылай» деген дерек келтіреді. *Зере* – шығыршық түріндегі мұрын сырғасы. Қазақтар – оны *зере, зейір, арабек, арабек, қарақалпақтар – арабек, өзбектер – аравак, латива*, ал түрікмендер – *ысырға* деп түрліше атайды. Қазақтарда ертеде малдың мұрнына салынатын шығыршық та осылай *зере* деп аталған көрінеді. Ал бұның жаңада ғана шаңырақ көтерген жас отбасының ендігі бар тірлігінің үнемі осындай бір айналма тұйық аяда өтетінін *символдайтыны* есепке көп алынбайды. Сүйектен, тастан, қарапайым металдан, кейін келе күміс пен алтыннан жай шығыршық түрінде соғылған жүзік атаулының қай дәуірде де тек жұбайлық өмірдің шеңбер-шегінен әлдеқалай қия басып, аттап шығуға қатаң тию есепті *символдық қызмет* атқарған. Шынында да символ – адам баласын өзге тіршілік иелерінен айрықшалап тұратын нәрсе. Символдар әлемінің пайда болуы салт-жоралармен байланысты. Салт-жоралар символдар түрінде қызмет атқарған және оларды білу тұлғаның әлеуметтік орны мен мәдениетті білу деңгейін анықтаған. Символдар – өз-өзімен пайда болатын құбылыс емес, адам санасының жемісі. Ғалым қазіргі заман жастарының да үйленген күннен бастап қолдарына жүзік салатыны бұдан төрт-бес мың жыл бұрынғы сол шумерлерден жалғасып келе жатқан дүниедегі ең бір көне салттың жаңғырығы деп біледі. Бірақ *жүзіктің* бұл таубітті қызметі, таңбалық статусы кейін жүре-келе ұмытылғанға ұқсайды. Өйткені ол бүгінде тек сәндік үшін әшекей ретінде ғана тұтынылады. *Жүзік* сөзінің түрік тілдерінде қалыптасқан идио-этникалық семантикасы жалпы алғанда осындай. Ал оның этимологиялық түбірі

төңірегінде жалпы *жүз* формасының таза лингвистикалық табиғатына барған ғалым, бұл этимонды «буын» ұғымымен байланыстырады. *Жүзік* шынында «буындық», «буынға тиесілі», «буынға салынатын» деген тәрізді мағына білдіретін сынды. «Мына бір дерек те соған айғақ: *«Буундукъ* украшение, надеваемое на запястье, браслет – от *буун* сустав руки, переходящий в пятерню». Себебі алдыңғының да, кейінгінің де семантикалық құрылымының негізінде сол «буын» ұғымы жатыр. «Идиоэтнический аталмыш *жүзік* бірлігінің *жүз* түбірі және тіліміздегі *кіші жүз, орта жүз, ұлы жүз* тіркестерінің жетек *жүз* сыңары да солай генетикалық жақтан бір сөзге келіңкірейді. Келіңкірейтіні екеуі де, алдыңғы да, артқы да бүтіннің жеке сегменттерінің, «буын» ұғымының тілдік көрінісі болып табылады. С.Аманжоловтың этноним сипатындағы бұл *кіші жүз, орта жүз, ұлы жүз* тіркестерінің *жүз* бөлігі *бұтақ, бөлік* дегенді білдіреді дегенін, әрі қарай *жүзік* сөзі *жүз* этимонымен *ұлы (орта, кіші) жүз* дегендегі *жүз* сыңары екеуінің идиоэтнический семантикасының соншалықты дәлме-дәл сәйкес, абсолютті бірдей деп санайтынына ден қойып, келтіреді. Ендеше кейінгі тіркес құрамындағы *жүз* есімі де сол алдыңғы *жүзік* жасалымының *жүз* этимоны сияқты «буын (звено)» мағынасында сипатталуға тиістілігі анықталады. «Біздің ойымызша, «буын» мағынасындағы көне түркілік *йүз* тува, хакас, карачай тілдерінде ғана емес, солармен қоса қазақ тілінде де *кіші жүз, орта жүз, ұлы жүз* тіркестерінің құрамында сақталған. Осылардағы *жүз* де, *жүзік* дегендегі *жүз* екеуі де, айналып келгенде, бір сөз. Бар айырмасы оның бірде морфологиялық (яғни туынды сөз құрамында түбір зат есім) енді бір жағдайда синтаксистік (яғни сөз тіркесінің жетек компоненті) қызметінде қолданылатыны. Бірақ бұл екі жағдайда да оның аталмыш «буын» мағынасы өзгермейді». Сөздің семантикасына, тарихи фонетикасына қарай ғалым жасаған тұжырым. Аталған тілдік бірліктерден өзге ғалым *шекпен, ішік, самалық, селебе, көйлек* т.б. көптеген атаулардың семантикалық дамуын сан тілден, сан дереккөзден тынымсыз ізденіспен жинастырған деректерді сабақтастыра талдаған. Левитская Л.С., Малов С.Е., Манжигеев И., Маргулан А.Х., Менгес К.Г., Наджип А., Номинханов Ц.Д., Поппе Н.Н., Потеня А.А., Рамстедт М.И., Ряснен М., Севортян Э.В., Цинциус В.И., Юнусалиев Б.М., Янушкевич А., Gabain A. және қазақ ғалымдарының ғылыми еңбектерін бағалай оқыған, филология ғылымдарының докторы Ербол Жанпейісов монографиясының азғана бөлігінің өзі салмақпен саралап оқуды, жүгірте емес, ойлана оқуды керек ететін мәнді де терең, санаға салмақ беретін, бірақ танымдық, тарихи-семантикалық тұрғыдан бай дереккөз қоры бар, этнолингвистика мен тіл тарихына тереңдеуге мүмкіндік тудыратын ерекше еңбек. Бүгінде арамызда жоқ Ербол ағамыздың еңбегіне құрметпен қарайтынымызды білдіру мақсатында жазылған осы мақаланың соңында ғалым еңбектерінің жастар үшін, филологтар мен этнографтар үшін, когнитивтік лингвистика мен концептуалды зерттеулер жүргізіп, ғылымның қиындығынан ләззат алғысы келетіндер үшін әрі бағдар, әрі үлгі, әрі тіл әлемінің ерекшелігін танытатын нағыз ізденіс жемісі екенін қайталап айту ғана. Яғни бүгін жиі айтылатын антропоэлекті бағыттағы когнитивті, концептуалды зерттеулердің бастау көзі ғалым еңбектерінде жатқаны сөзсіз.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

[1] Жанпейісов Е. Қазақ ескіліктері. – Алматы: «Қазақ тілі» баспасы, 2018. – 352 б.

REFERENCES

[1] Zhanpeisov E. Kazakh Antiquities. Almaty: Kazak Tili publishing house, 2018. – 352 P.